

Klasika

SUNKIAI ĮMENAMA ISTORIJS MĮSLĖ

Peter Burke

Peteris Burke'as (g. 1937 m. Londono priemiestyje Stanmore) – britų istorikas, vienas iš ryškiausių Vakarų istoriografijos atsinaujinimo XX a. antroje pusėje atstovų. Baigęs studijas Oksfordo universitete, ilgai dirbo Sasekso universiteto Europos studijų mokykloje, paskui Kembridže, dabar yra šio universiteto Emmanuelio koledžo profesorius emeritas. Beje, jo senelis iš motinos pusės buvo kilęs iš Vilniaus. Plačiai Europoje išsikeriojusios Burke'o šaknys iš dalies paaiškina jo kalbų žinias ir puikų įvairių šalių istoriografijų išmanymą.

Burke'as yra itin produktyvus autorius, paskelbęs 24 monografijas, ir daugelio reikšmingų kolektyvinių mokslinių publikacijų redaktorius. Jo tyrimai, chronologiškai dažniausiai susiję su ankstyvųjų Naujųjų laikų Europos istorija, iš pradžių susitelkė į Renesanso epochą. Savo žymiajame veikale *Culture and Society in Renaissance Italy, 1420–1540* (Batsford, 1972) ir kituose darbuose šia tema jis pateikė iš esmės naują renesansinio meno kaip sudedamosios to meto socialinio konteksto dalies vaizdinį, peržiūrėdamas nuo Jacobo Burkhardto įsigalėjusias sampratas. Vėliau Burke'as nuosekliai plėtė tiriamų sociokultūrinių fenomenų ir procesų lauką, daug dėmesio skirdamas kasdienybės, liaudies kultūros, mentalitetų, socialinei žinojimo ir vizualiajai istorijai.

Visas šias skirtingas temines trajektorijas sieja siekis suteikti tarpdisciplininį ir metodologinį pagrindą vadinamajai naujai kultūros istorijai, peržengiančiai tradicinio kultūrinių artefaktų genezės ir stilistinės raidos aprašinėjimo ribas. Šiai kultūros istorijai arba istorinei antropologijai (žr. Peterio Burke'o apžvalginį veikalą *What is Cultural History?* (Polity, 2004)) rūpi aprėpti simbolinius istorinės tikrovės aspektus ir pažinti, kaip prasmės ir įvairūs komunikaciniai kodai, kuriami bendruomenių, socialinių grupių ar net ištisų visuomenių, veikia ir reguliuoja ne tik santykius tarp žmonių, bet ir socialinę kaitą apskritai.

Burke'as taip pat atidžiai reflektuoja šiuolaikinės istoriografijos procesus, istorijos ir socialinių mokslų sąsajas, o jo redaguota kolektyvinė monografija *New Perspectives on Historical Writing* (Polity Press), paskelbta 1991 m., tapo akademinės apžvalgos žanro klasika, pristatančia XX a. pabaigos istoriografinės inovacijos.

Iki šiol lietuviškai buvo išleistos dvi jo knygos – trumpas, bet konceptualus *Renesansas* (iš anglų kalbos vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1992) ir *Italijos Renesansas: kultūra ir visuomenė* (iš anglų kalbos vertė Aušra Grigaravičiūtė, Vilnius: Aidai, 2013). Čia pateikiamas Peterio Burke'o knygos *Popular Culture in Early Modern Europe* (Ashgate Publishing, 1978) skyriaus „An Elusive Quarry“ vertimas. Iš anglų kalbos vertė *Auksė Kuokštienė*.

Ankstyvojo moderniosios Europos laikotarpio populiarioji kultūra sunkiai suprantama mūsų laikų istorikui, nes jis – išsilavinęs, sąmoningai mąstantis šiuolaikinis žmogus, kuriam gali būti sunku suprasti į

jį nepanašius savo pirmtakus. Jam sunku suvokti šią kultūrą ir todėl, kad išlikusios žinios apie jos atstovų požiūrį, vertybes, viltis ir baimes yra labai fragmentiškos. Didžiąją šio laikotarpio populiariosios

kultūros dalį sudarė žodinė kultūra, o žodžiams būdinga „pranykti“. Ši kultūra dažniausiai pasireiškėdavo per įvairias šventes ir vaidinimus, kurie taip pat vykdavo nereguliariai. Norėtume daugiau sužinoti apie anų dienų šventes ir jų proga organizuotus vaidinimus, tačiau iki mūsų dienų išliko tik tekstai; norėtume pažvelgti į šiuos vaidinimus tuometinių amatininkų ir valstiečių akimis, tačiau esame priversti juos suprasti pasitelkę tik išsilavinusių pašaliečių perspektyvą¹. Todėl vargu ar stebina kai kurių istorikų požiūris: jiems atrodo, kad neįmanoma atskleisti tikro anų dienų populiariosios kultūros vaizdo. Svarbu suvokti sunkumus, su kuriais susidursime nagrinėdami šį laikotarpį, todėl kitame skyriuje stengsiuosi tapti „velnio advokatu“ ir pateikti įžvalgas remdamasis skeptiko perspektyva. Kartu esu įsitikinęs, kad galime daug ką sužinoti apie rūpimo laikotarpio populiariąją kultūrą taikydami vienus ar kitus netiesioginius būdus. Taigi antrame skyriuje pabandysiu konkrečiau juos aptarti.

Tarpininkai

Istorikams būdinga nagrinėti tekstus, „dokumentus“, prieinamus tiek rankraštine, tiek spausdinta forma. Vis dėlto vienas dalykas yra nagrinėti tokią visuomenę kaip ankstyvojo XX amžiaus Britanija, kur dauguma žmonių buvo išsilavinę, o visai kitas – tirti ankstyvosios moderniosios Europos amatininkų ir valstiečių, kurių dauguma buvo beraščiai, gyvenimą. Jų požiūriai ir vertybės paprastai atsiskleidėdavo per veiklą ir vaidinimus, tačiau šie būda-

vo aprašyti dokumentuose tik tada, kai jais susidomėdavo išsilavinę aukštesniojo luomo atstovai. Vieninteliu išlikusiu XVII amžiaus Rusijos populiarių dainų ir pasakojimų tekstus užrašė du iš Britanijos atvykę keliautojai – Richardas Jamesas ir Samuelis Collinsas. Tik užsienietis galėjo suprasti, kad tokią žodinę tradiciją būtina užrašyti. Beveik visų iki mūsų laikų išlikusių žinių apie didžiuosius Venecijos ir Romos karnavalus, vykusius nuo 1500 m. iki 1800 m., šaltinis – iš užsienio atvykusių lankytojų, tokių kaip Michelio de Montaigne'io, Johno Evelyno ir Johanno Wolfgango Goethe's, aprašymai. Visai tikėtina, kad užsieniečiai galėjo nesuprasti įvairių vietinių ar teminių aliuzijų. Tikėtina ir tai, kad jie galėjo neteisingai suprasti, ką tokios šventės reiškė jų dalyviams.

Kita populiari veikla būdavo dokumentuojama tik todėl, kad ją siekta užgniaužti panaudojant bažnyčios ar valdžios institucijų įtaką. Dauguma mus pasiekusių žinių apie šio istorinio laikotarpio sukilimus,erezijas ir raganavimą buvo įamžinta dokumentuose, nes sukilėliai, eretikai ir raganos stodavo prieš teismą ir būdavo tardomi. Jei istorikai ir turi tam tikrų žinių apie XVI amžiaus Granados maurų (angl. *Moriscos of Granada*) kultūrą, jie turi būti dėkingi aprašymams, išlikusiems 1554 m. Ispanijos Gvadikso (angl. *Guadix*) miesto sinodo įrašuose. Šis sinodas stengėsi nuslopinti maurų kultūrą. Panašiai turime žinių apie 1601 m. „Vasaros lordo žaidimą“ (angl. „Summer Lord Game“) Linkolnšyro (angl. *Lincolnshire*) grafystės Pietų Kymo (angl. *South Kyme*) kaime tik todėl, kad šiame žaidime buvo pajuokiamas Linkolno grafas, kuris pateikė skundą karališkajam teismui. Visais tokiais atvejais situacija, kuri buvo aprašyta dokumentuose, ga-

¹ Apie įžvalgas pastabas, susijusias su šiomis problemomis, skaityti Hobsbawn (1959), p. 2; Samuel M. de Certeau, *L'Écriture de l'Histoire*, Paris, 1975, esp. Ch. 5.

lėjo būti iškraipyta, nes tardytojams tikrai nerūpėjo išsiaiškinti, ką sukilimai,erezijos ar satyros reiškė kaltinamiesiems².

Kitą dokumentų, kuriuose, kaip manoma, istorinė tiesa galėjo būti mažiau iškraipyta, grupę sudaro populiarių aktorių, poetų arba dvasininkų „darbai“, paskelbti dar jiems esant gyviems ar netrukus po jų mirties. Šiame kontekste reikėtų paminėti Richardo Tarletono veikalą „Juokai“ (angl. *Jests*) arba „Pragaro slėnio kapitono Siaubūno drąsa“ (angl. *The Braveries of Captain Terror of Hell Valley*) – „pagyrūniško kareivio“ kalbų rinkinį, kurį išleido šiuo vaidmeniu pagarsėjęs Francesco Andreinis. Kaip pavyzdį galima pateikti ir Cristofano dell' Altissimo ir Sebastjéno Tinódi dainas bei Oliviero Maillardo ir Gabriele'io Barletta'os pamokslus³.

Šie tekstai – itin svarbus šaltinis populiariąją kultūrą tyrinėjančiam istorikui, tačiau ir jie istorikui negali suteikti visos būtinos informacijos. Joks tekstas negali tinkamai atspindėti klouno vaidybos ar dvasininko pamokslu. Joks tekstas negali perteikti balso intonacijos, veido išraiškos, gestų ir akrobatikos. Štai kaip Thomasas Fulleris aprašė R. Tarletono gyvenimą: „Iš esmės užtekdamo vien į jį pažiūrėti arba stebėti jo veiksmus. <...> tiesą sakant, tie patys žodžiai, jei juos ištardavo kitas žmogus, vargu ar būtų privertę linksmą žmogų nusišypsoti; jei tuos pačius žodžius ištardavo Tarletonas, ir liūdna siela pratrūkdavo juokais.“ Mūsų dienų istorikui tenka

sunki dalia aprašyti R. Tarletoną neturint jokios galimybės jį regėti gyvai⁴.

Negalima užmiršti ir dar vienos problemos: negalime daryti prielaidos, kad šie atspausdinti tekstai yra patikimi anų dienų vaidinimų ar pamokslų įrašai, net jei ir atsižvelgiame į galimą tekstų ribotumą. Tokie tekstai gali būti skirti kitai auditorijai nei ta, kuriai buvo taikytas originalus pasirodymas. Tiesą sakant, greičiausiai jis buvo skirtas labiau išsilavinusiai ir turtingesnei tikslinei grupei, taip užtikrinant, kad jis būtų geriau perkamas. Išliko labai mažai žinių apie procesą, kaip atsirado tokie tekstai. Ar buvo konsultuojamasi su klounais, dvasininkais ar poetais? F. Andreinis pats pasirašė išleisdamas veikalą „Kapitonas Siaubūnas“, tačiau C. dell' Altissimo eilės prieš jas išleidžiant buvo redaguojamos, nors, tiesą sakant, mes net nežinome, ką reiškė „redagavimas“. Vienas iš jo eilėraščių, „Ravenos sutriuškinimas“ (angl. *The Rout of Ravenna*), išliko iki mūsų dienų kaip rankraštis, tačiau šis rankraštis nutrūksta ties pastaba: „Šioje vietoje trūksta kelių posmų, pačių paskutinių, nes poetas buvo taip įkvėptas eilėraščio pabaigos, kad jo eiles popieriuje užrašė asmens plunksna arba atmintis nebespėjo tokiu pačiu tempu šių minčių užrašyti.“⁵ Kitais atvejais nežinome, kas nutiko. Ar tekstas buvo rašomas tiksliai atspindint originalų pasirodymą ir jo vyksmo metu? Ar jis būdavo cenzūruojamas? O gal kuo nors papildomas? Ar bet kokiems papildymams ir trumpinimams reikėdavo atlikėjo sutiki-

² Apie Gvadikso miestą skaityti Gallego; apie Pietų Kymą – N. J. O'Conor, *Godes Peace and the Queenes*, Cambridge, 1934.

³ R. Tarleton, *Jests* (posthumous, London, 1611); F. Andreini, *Bravure*, Venice, 1607; C. dell' Altissimo, *I Reali di Francia* (posthumous, Venice, 1534); S. Tinódi, *Cronica*, 1554; O. Maillard, *Sermones de Adventu*, Lyons, 1503; G. Barletta, *Sermones*, Brescia, 1497.

⁴ Nors T. Fulleris negalėjo susitikti su R. Tarletonu, jis išplečia savo pastabą epitafijoje, kurią cituoja W. Camdenas, *Remains*, London, 1605, d. 2, p. 58: „Hic situs est cuius vox, vultus, actio possit/Ex Heraclito redere Democritum.“

⁵ F. Flamini, *La Lirica Toscana del Rinascimento*, Pisa, 1891, p. 187n.

mo, ar tekstas būdavo kuriamas neatsižvelgiant į atlikėjo pageidavimus?

Kalbant apie pamokslus, kyla dar viena problema: nors O. Maillardo pamokslai buvo sakomi prancūzų kalba, o G. Barletta juos sakydavo tik itališkai, jie buvo išleisti lotynų kalba, taigi akivaizdu, kad numatoma šio pamokslų leidinio auditorija labai skyrėsi nuo originalių klausytojų. Leidinio tikslas buvo ne įamžinti dvasininkų pamokslus, o sudaryti kitiems Europos dvasininkams sąlygas susipažinti su šiuose pamoksluose aptariamomis temomis ir juose pateiktais *exempla*. Šis žinomas pamokslų rinkinys buvo vadinamas *Dormi secure*, nes jį turėdami dvasininkai šeštadienio naktį galėjo ramiai miegoti. Lotynų kalba šiuose pamokslų rinkiniuose nepasižymi kaip labai literatūrinė kalba: joje vartojama daug įvairių stilių arba gimtosios kalbos dialektų, tačiau ji dar labiau apsunkina bandymus atkurti originalų atlikimą. Šiuo atveju kalbama ne apie konkretų atlikimą, o, kas mūsų akimis žiūrint yra daug svarbiau, apie tiems laikams būdingą atlikimą. Atspausdintuose pamoksluose galima rasti daug mokslinių nuorodų (G. Barletta'os tekste pateikiamos nuorodos į *Livy*'į, *Eusebious* ir *Bede*'ą), tačiau ar šios nuorodos būdavo pateiktos ir pačiuose pamoksluose⁶?

Už šios mūsų aptariamų problemos, tai yra santykio tarp teksto ir originalaus atlikimo, glūdi dar viena – rimtesnė problema: retai kada šiuos tekstus tiesiogiai sukurdavo patys amatininkai arba valstiečiai, kurių požiūrį ir vertybes siekiame rekonstruoti. Tai reiškia, kad galime prie jų priartėti ne tiesiogiai, o tik per tarpininkus. Populiariąją kultūrą, viešpatavusią anksty-

vaisiais moderniosios Europos laikais, besidomintis istorikas susiduria su tokiais pačiomis problemomis kaip ir tradicinius Afrikos juodaodžius tyrinėjantis istorikas. Afrikos istoriją įamžinančius dokumentus surašė pašaliečiai, keliautojai, misionieriai arba valdininkai, tai yra žmonės, dažnai nemokėję vietinės kalbos, nepažinoję vietinės kultūros ir kartais net užsimoję ją užgniaužti. Jei norime nagrinėti neraštingų gyventojų požiūrio istoriją, turime į ją žvelgti remdamiesi dviem perspektyvomis: mūsų pačių ir dokumentus surašiusių asmenų, tapusių tarpininkais tarp mūsų ir žmonių, kuriuos norime suprasti ir pažinti. Būtų pravartu skirti šešias tokių tarpininkų rūšis.

i) Ši problema aiškiausiai atsiskleidžia didžiųjų rašytojų, tokių kaip *François Villono* ir *François Rabelais*, kurie buvo nagrinėjami kaip populiariosios kultūros šaltinis, atveju. Akivaizdu, kad ir *F. Villonas*, ir *F. Rabelais* gerai išmanė tų dienų mažąją tradiciją, t. y. smuklių ir turgavietės kultūrą. Antra vertus, jie puikiai išmanė ir didžiąją savo laikų tradiciją ir meistriškai ją perteikė savo kūryboje. Abu jie buvo rašytojai, kur kas daugiau nei šiek tiek pažinoję populiariąją kultūrą. Greičiau juos turėtume vadinti išprususiais tarpininkais tarp aptariamų dviejų tradicijų.

Apsirikti ypač lengva *F. Villono*, pasirinkusio bastūno ir nusikaltėlio gyvenimo būdą, atveju. Poetas buvo įkalintas 1461 m. ir dar kartą 1462 m. Vėliau už triukšmingas peštynes gatvėje jis buvo nuteistas *myriop*, nors nėra išlikę žinių, ar šis nuosprendis tikrai buvo įvykdytas. Kai kuriuos eilėraščius poetas sukūrė *argot* stiliumi – *Coquillardų* nusikalstamos grupuotės (jie buvo suimti ir tardomi *Dižone* 1255 m.) žargonu. Vienoje baladėje poetas

⁶ Apie pamokslus plg. p. 132 below.

palygina viduramžių Paryžiaus policiją, *sergents*, su „angelais“: šį eufemizmą jam galėjo įkvėpti paveikslai, kuriuose pavaizduotas sielas sveriantis archangelas Mykolas. Poetas savo kūryboje naudojo populiariosios kultūros formas kaip pašiepiančius elementus. Naudojo jis ir patarles – viena jo baladė sukurta vien iš patarlių:

*Tant grate chievre que mal gist,
Tant va le pot a l'eaue qu'il brise...
Tant crie l'on Noel qu'il vient.*

(*Ožys kanopomis taip įnirtingai draskosi, kad sugadina savo guolį, / gatvės prekiautojas taip dažnai laksto prie šulinio, kad šis sugenda, / žmonės šaukia „Kalėdos“ taip ilgai, kad galiausiai jos ateina.*)

Ir vis dėlto neturėtume pamiršti, kad F. Villonas buvo akademinio pasaulio atstovas, įgijęs magistro laipsnį Paryžiaus universitete. Jo eilėraščiuose aptinkame aliuzijų ne tik į nusikaltėlius ir smukles, nuorodų į klasikos rašytojus, tokius kaip Aristotelis ir Vegecijus, bet ir į filosofus scholastikus, tokius kaip Jeanas Buridanus. F. Villono baladės priklauso literatūros tradicijai, o jei kai kurie patarlėmis paremti elementai ir yra perimti iš populiariosios tradicijos, to negalima teigti apie visą kūrinį⁷.

Panašus ir F. Rabelais atvejis. Jis nesukūrė Gargantiua personažo – milžino, kuris jau egzistavo populiariose to laikotarpio istorijų knygelėse ir žodinėje tradicijoje. F. Rabelais taip pat daug ką perėmė iš populiariosios kultūros. Talentingas rusų kritikas Mikhailas Bakhtinas atkreipė dėmesį į „turgavietės kalbą F. Rabelais kūryboje“ ir „populiarių šventės elementų“, ypač būdingų karnavalams, naudojimą.

M. Bakhtinas buvo visiškai teisus, tačiau nederėtų pamiršti, kad F. Rabelais taip pat buvo išsilavinęs žmogus, įgijęs teologijos ir medicinos sričių išsilavinimą, puikiai susipažinęs su klasikine literatūra ir gerai išmanęs teisę. Populiariosios kultūros elementai jo kūryboje neatsirado spontaniškai – tai buvo gerai apgalvotas žingsnis. F. Rabelais, kaip neseniai nurodė vienas prancūzų kritikas, puikiai suvokiantis griunamąsias istorijų knygių galimybes, mėgdžiojo jas, siekdamas sumenkinti tradicinę literatūros žanrų hierarchiją. XX amžiaus skaitytojai, nepriklausantys nei mokytojais, nei populiariajai XVI amžiaus Prancūzijos tradicijai, gali lengvai suklysti, nesuprasdami, kada F. Rabelais vadovaujasi viena iš šių tradicijų, o kada derina jas abi⁸.

Tą pačią klaidą lengvai galima padaryti ir nagrinėjant ne tokių žinomų rašytojų, kūrusių pagal didžiąją tradiciją ir pasitelkusių populiariąją kultūrą savo tikslams, kūrybą. Carlosas García savo knygoje vaizdžiai aprašė kalėjime vykstančią diskusiją tarp autoriaus ir garsaus vagies, aiškinančio savo amato subtilybes ir vagies „profesiją“ reglamentuojančius įstatymus. Ši diskusija mūsų tiesiogiai neperkelia į *pícaro* pasaulį, bent jau ne daugiau nei žinomesni literatūros kūriniai, kuriuos sukūrė Miguelis de Cervantesas, Mateo Alemánas ar Francisco de Quevedo. Pasakojimų rinkinys *Pentamarone*, sukurtas neapoliečių dialektu ir išleistas XVII amžiuje, buvo nagrinėjamas nuo brolių Grimmų laikų kaip Italijos folkloro šaltinis. Ir vis dėlto nepamirškime, kad jį sukūrė didikas Gianbattista Basile'is, baroko laikotarpio poetas, kūręs *marino* stiliumi. Poetą

⁷ Apie F. Villoną, Ziwès; P. Guiraud, *Le Jargon de Villon*, Paris, 1968.

⁸ Bakhtin; Sébillot (1883); M. Beaujour, *Le Jeu de Rabelais*, Paris, 1969, p. 18f.; J. Paris, *Rabelais au Futur*, Paris, 1970, p. 45.

sužavėjo šios išgalvotos ir keistos istorijos. Gal jis ir nepakeitė jų siužeto, tačiau sugėbėjo jas papasakoti savo epochai būdingu išsilavinusio žmogaus stiliumi: ilgais sakiniais, pateikdamas gausybę sinonimų ir neįprastų bei įmantrių palyginimų ir metaforų⁹.

ii) Vienu svarbiausių katalikiškos Europos populiariosios kultūros šaltinių laikomi vienuolių, ypač pranciškonų, pamokslai. Neretai vienuoliai būdavo amatininkų ir valstiečių sūnūs. Antai, Abrahamas a Sancta Clara, didysis vėlyvojo XVII amžiaus pamokslininkas, buvo baudžiauninko užėigos savininko sūnus. Dėl askezės ir paprasto savo gyvenimo vienuoliai būdavo artimi paprastiems žmonėms. Dažnai jie palaikydavo ne turtinguosius, o varginguosius, ne galinguosius, o bejėgius. Yra žinoma, kad jie pasmerkėdavo žinomus dvasininkus ir pasauliečius, tuo užsitraukdami valdančiųjų nemalonę, o kartais net kurstydamo paprastus žmones sukilti. Taip pasiėlgė dominikonas Johnas Pickeringas Malonės piligrimystės judėjimo (angl. *Grace of Pilgrimage*) metu.

Vienuoliai buvo tarp liaudies populiariūs dvasininkai ta prasme, kad jie sąmoningai sakydavo pamokslus neišsilavinusiems žmonėms ir dažnai pritraukdavo gausias auditorijas. Florencijoje klausytis Savonarolos pamokslų vienu metu susirinkdavo dešimtys tūkstančių žmonių. Kadangi vienuoliai dažnai sakydavo pamokslus po atviru dangumi, kad juos išgirstų, žmonės lipdavo į medžius arba įsitaisydavo ant stogų. Po O. Maillardo apsilankymo Orleane

ir jo pamokslo visiems sugadintiems stogams pataisyti prirėikė šešiasdešimt keturių dienų¹⁰. Vienuoliai sakydavo pamokslus šnekamąja kalba, neretai pasitelkdami kalambūrus, rimavimą ir aliteraciją, keisdami balso garsines ir tembrines intonacijas, naudodami kūno kalbą ir iliustruodami savo mintis pavyzdžiais iš liaudyje populiarių pasakų. Neretai jie kurdavo savo kongregacijai pritaikytas dainas, ragindami visus jas užtraukti. Atsižvelgiant į tai, vargu ar stebina, kad folkloro specialistai, tirdami šio laikotarpio liaudies pasakas, dažnai nagrinėja pamokslus kaip vieną iš folkloro šaltinių¹¹.

Jie teisūs taip darydami, tačiau ir šiuo atveju būtina elgtis apdairiai. Vienuoliai pasižymėjo amfibiškumu, tai yra turėdami ir universitetinį išsilavinimą, ir būdami gerai susipažinę su turgavietės gyvenimu, jie atstovaudavo dviem kultūroms. Dažnai būdami puikūs scholastinės filosofijos ir teologijos žinovai, jie buvo suinteresuoti didžiosios tradicijos elementus perteikti savo pamoksluose. Pavyzdžiui, Savonarola buvo gydytojo sūnus, studijavęs teologiją Ferraros universitete. Viename savo pamokslų jis aiškino savo klausytojams visatos struktūrą (pagal Ptolemajaus sistemą), lygindamas ją su svogūnu – svogūno centras yra žemė, o visi svogūno sluoksniai atitinka vieną iš kristalinių sferų, kuriomis juda planetos. Galbūt tokį visatos aiškinimą žmonės suprato, tačiau neturėtume daryti prielaidos, kad tokia pasaulėžiūra turėtų būti laikoma tarp klausytojų vėraujančios kultūros dalimi. Gali būti, kad

⁹ C. García, *La Desordenada Codicia de los Bienes Ajenos*, Paris, 1619; apie G. B. Basile, B. Croce, *Saggi sulla letteratura Italiana del 1600*, Bari, 1911; pgl. R. M. Dorson, „The Identification of Folklore in American Literature“, in: *Journal of American Folklore*, 70 (1957).

¹⁰ Apie stogų sugadinimą skaityti J. Huizinga, *The Waning of the Middle Ages*, Harmondsworth, 1965 edn., p. 13.

¹¹ Moser-Rath (1964, 1968); M. Michael, *Die Volkssage bei Abraham a Sancta Clara*, Leipzig, 1933.

Savonarola taip populiarino mokslo tiesas. Thomasas Murneris, kūręs vaizdžius, prieš Martiną Lutherį nukreiptus šnekamąja kalba surašytus pamfletus, buvo akademinio pasaulio atstovas. Jis garsėjo kaip „abiejų teisių“ (kanonų teisės ir civilinės teisės) daktaras, įvado į scholastikos logiką autorius, puikiai mokėjęs lotynų ir vokiečių kalbas. Net savo vokiečių kalba sukurtuose darbuose T. Murneris kartais vartoja iš tokių mokyklų kaip *Text und Gloss* pasiskolintus techninius terminus, kuriuose „paaiškinimai“ reiškia tarp teksto eilučių surašytas pastabas. Abrahamas a Sancta Clara, kūręs dar vaizdingesnius ir šnekamajai kalbai artimesnius pamfletus nei T. Murneris, buvo teologijos mokslų daktaras, puikiai išmanęs retorikos meną ir sakydavęs pamokslus teismuose.

Vienuolių pamokslai dažniausiai būdavo sakomi šnekamosios kalbos stiliumi, tačiau tai anaiptol nereiškia, kad taip vienuoliai kalbėdavo natūraliai. Toks kalbos stilius buvo sąmoningas literatūrinis pasirinkimas iš trijų galimų alternatyvų. Kitos dvi galimybės buvo paprastas stilius arba „aukštasis“, tai yra įmantrus literatūros stilius¹². Kiekvieno stiliaus specifiką nulėmė tam tikros taisyklės. Pamokslų besiklausantieji šių taisyklių galėjo ir neišmanyti, bet juos sakantys vienuoliai buvo puikiai su jomis susipažinę. Jie vadovaudavosi populiariomis temomis, dažnai jas pakeisdami. Perpasakodami tradicines pasakas, jie nebūtinai jas užbaigdavo tradiciniu pamokymu (moralu). Pasitelkę tradicines melodijas, vienuoliai joms sukurdavo naujus žodžius. Kai kurie jų pamokslų elementai galėjo būti perimti iš populiariosios kultūros, tačiau, kaip ir apie poeto F. Villono

vartojamas patarles, to tikrai negalima pasakyti apie visą pamokslų tekstą.

iii) Jei vienuolių pamokslai mums nuteikia tiesioginių žinių apie populiariąją kultūrą, gal jų galėtume rasti populiariuose laikraščiuose arba istorijų knygelėse? Tačiau ir šiuo atveju neišvengiama problemų. Gal pigiu formatu atspausdintose dainose ir istorijose ir *buvo stengiamasi* atskleisti amatininkų ir valstiečių (ypač amatininkų) vertybes, tačiau tai nėra vienintelė galimybė. Kaip pavyzdį galime pateikti *genre poissard* vardu žinomą žanrą, paplitusį Prancūzijoje XVII amžiuje: knygelėse buvo siekiama atgaminti Paryžiaus *Les Halles* turguje prekiavusių valstiečių ir žuvų pardavėjų šneką, tačiau visos šios istorijos tėra literatūros imitacijos pavyzdžiai, kuriuos greičiausiai sukūrė aukštesniojo luomo atstovai to paties sluoksnio nariams ir kurie iš esmės tiek atspindėjo tikrų žuvų pardavėjų šneką, kiek Renesanso laikotarpio pastoralė perteikia tikrų piemenų gyvenimą¹³.

Eulenspiegel yra humoristinė istorijų knygelė, daugelį kartų išleista Vokietijoje ir kitose šalyse ir daug plačiau žinoma nei bet kokie „*genre poissard*“ pavyzdžiai. Tai istorijų, kurias vienija tas pats personažas, tikras šmaikštuolis, rinkinys. Šios istorijos primena pasakas. Nors anoniminis pasakojimų autorius teigia nemokantis lotynų kalbos, kai kurie jų skyriai primena istorijas, įtrauktas į lotynų kalba išleistą rinkinį, kuris nebuvo išverstas prieš pirmąjį *Eulenspiegel* leidinį. Neatmestina galimybė, kad abi šios knygos buvo sukurtos vadovaujantis bendromis žodinėmis tradicijomis, tačiau šią knygą galėjo sukurti ir tarpininkas, tai yra žmogus, tik apsimetęs

¹² J. W. Blench, *Preaching in England*, Oxford, 1964, Ch. 3.

¹³ A. P. Moore, *The Genre Poissard and the French Stage of the Eighteenth Century*, New York, 1935.

nemokantis lotynų kalbos. Kartais pasigirdavo nuomonių, kad šią knygą galėjo sukurti kitas vienuolis, vardu T. Murneris¹⁴.

Nagrinėjant populiarius aptariamo laikotarpio laikraščius ir istorijų knygeles, privalu atsižvelgti ir į propagandos galimybę. Šiuos leidinius galima sutapatinti su minėto laikotarpio „žiniasklaida“, todėl politiniams ir religiniams vadovams buvo aišku, kad šiomis žiniasklaidos priemonėmis būtina pasinaudoti, siekiant kuo didesnio poveikio kuo gausesnėms žmonių grupėms. 1525 m. Vokietijoje vykusio valstiečių karo metu populiariuose laikraščiuose buvo paskelbta daug baladžių, aprašančių tuometinius įvykius. Bendrai kalbant, šiose baladėse juntamas priešiškas valstiečiams. Dažnai jose pasakoma mintis, kad imdamiesi ginklų valstiečiai sulaužė duotą žodį. Gali būti, kad jose išreiškiamas miesto gyventojų priešiškas kaimo gyventojams, tačiau keli miestai 1525 m. iš tiesų bendradarbiavo su valstiečiais, todėl įmanoma, kad valdančiųjų luomo atstovai šias balades užsakė kaip propagandą. Bet kokiu atveju šiose baladėse neatsispindi sukilėlių nuotaikos. Verta atsižvelgti į Andrew Fletcherio iš Saltouno (angl. *Saltoun*) XVII amžiaus pabaigoje pasakytą mintį: „Pažinojau labai išmintingą asmenį, kuris buvo įsitikinęs, kad jei kuriam nors žmogui būtų patikėta sukurti visas balades, jam nereikėtų rūpintis, kas turėtų kurti tautos įstatymus.“ Panašiai 1769 m. išleistame periodinio leidinio „Londono žurnalas“ (angl. *The London Magazine*) numeryje vienas iš autorių klausia savęs kodėl:

jokia šios šalies administracija savo paties labui ir jokie nusipelnę teisėjai nie-

kada nedėjo pastangų, kad tinkamos krypties baladės būtų platinamos tarp paprastų žmonių. Esu įsitikinęs, kad pinigai vargu ar galėtų būti geriau panaudoti. Be to, esu tikras, kad jokie valstybės tarnautojai ar pensininkai negali suteikti tokios naudos, kokią suteiktų baladžių atlikėjai.

Kitais žodžiais tariant, kai kurie amžininkai suvokė žiniasklaidos, kaip socialinės kontrolės priemonės, svarbą¹⁵.

Remdamiesi minėtu Vokietijos pavyzdžiu, turėtume kiek atsargiau vertinti neseniai prancūzų mokslininkų paskelbtą nuomonę, kad *Bibliothèque Bleue* yra veidrodinis senosios santvarkos prancūzų valstiečių nuomonių atspindys. Ši „biblioteka“ buvo istorijų knygelių, leidžiamų Trua (angl. *Troyes*) ir kituose Prancūzijos miestuose nuo ankstyvojo XVII amžiaus, rinkinys. Šias knygeles platino *colporteurs* ir gatvės prekeiviai. Buvo parduodami tokie dideli šios literatūros kiekiai, kad ji turėjo atsidurti bent kai kurių valstiečių rankose. Be to, jei vėlyvajame XVII amžiuje Prancūzijoje sugebėjo skaityti tik 29 proc. suaugusių vyrų, kiti galėjo šių istorijų klausytis, kai knygos būdavo skaitomos balsu. Beje, šias istorijų knygeles pirkto ir jas skaitė ir amatininkai.

Vis dėlto būtų neprotinga nesusimąstant daryti išvadą, kad šiuose tekstuose perteikti konformistiniai nusistatymai karaliaus, kilmingųjų ir dvasininkų atžvilgiu atspindėjo ankstyvųjų moderniosios Prancūzijos laikų amatininkų ir valstiečių pasaulėjautą. Visų pirma, neturėtume manyti, kad *Bibliothèque Bleue* atstovavo visai Prancūzijos amatininkų ir valstiečių kultūrai. Ši „biblioteka“ egzistavo greta

¹⁵ Apie valstiečių karo balades skaityti Liliencron, nos 374f., esp. 380, 383, 384; the *London Magazine*, q. Brewer, p. 159.

¹⁴ Apie Eulenspiegel, J. Lefebvre (1968), Ch. 5.

žodinės tradicijos. Be to, kai kuriose šalies vietovėse jai teko daug menkesnis vaidmuo, palyginti su žodine tradicija. Gal istorijų knygelės ir buvo svarbi kultūros dalis vėlyvojo XVIII amžiaus laikotarpio Šampanės (angl. *Champagne*) regione, kur jos būdavo spausdinamos ir kur trys ketvirtadaliai vyrų buvo raštingi, tačiau vargu ar jos sulaukė daugiau dėmesio vėlyvajame XVII amžiuje Morbihane (angl. *Morbihan*), kur suaugusių vyrų raštingumas nesiekė 10 proc., o šnekamoji kalba buvo ne prancūzų, o bretonų.

Antra, neturėtume užmiršti tarpininko vaidmens. Knygeles, kurias platindavo prekeiviai, dažnai kurdavo dvasininkai, didikai, gydytojai ir teisininkai. Kartais jos būdavo sukurtos prieš kelis šimtmečius. Pavyzdžiui, *Melusine* vėlyvajame XIV amžiuje sukūrė Jeanas D'Arrasas Beri (angl. *Berry*) provincijos kunigaikščio užsakymu. Kažkas ją peržiūrėjo, sutrumpino arba išvertė, o kažkas užsimojo ją atspausdinti. Vienas iš prekeivių pasirinko šią knygą ir įsidėjo ją į savo knygų ryšulį, ir taip ji pasiekdavo tam tikrą kaimą. Tai reiškia, kad tarp atitinkamo teksto ir valstiečių, kurių nuotaikas šis tekstas turėdavo perteikti, paprastai būdavo ištiesa grandinė tarpininkų. Be to, neturėtume manyti, kad valstiečiai pasyviai pritarėdavo šiuose tekstuose išreikštomis mintims – bent jau ne daugiau nei šiuolaikiniai televizijos žiūrovai linkę tikėti viskuo, ką jie išvysta ekrane¹⁶.

iv) Jei spausdinti šaltiniai yra klaidi-

¹⁶ Apie „Bibliothèque Bleue“ skaityti R. Mandrou (1964), kuris teigia, kad populiarios istorijų knygelės atspindi jas skaitančių ir klausančių valstiečių vertybes. Tam tikras abejonės dėl skaitytojų auditorijos išsakė G. Bollême (1965) and H. J. Martin, *Livre, Pouvoirs et Société*, Paris, 1969, p. 955f.; tam tikras abejonės dėl vertybių atspindėjimo išsakė C. Ginzburg (1966), p. xif.

nantys, turbūt turėtume pasikliauti žodine tradicija. Kai vėlyvajame XVIII amžiuje buvo „atrasta“ populiarioji kultūra, iš pavienių amatininkų, valstiečių ar jų žmonių buvo surinkta daug dainų ir istorijų. Vis dėlto ir šiuo atveju tarp šių asmenų ir šiuolaikinio skaitytojo galima atsekti ištiesą tarpininkų grandinę. Jau anksčiau buvo aptarta, kad redaktorius galėjo laisvai elgtis su surinktais tekstais (p. 18). Jei jis taip ir nesielgdavo, tokios laisvės galėjo imtis jo informacijos šaltiniai. Vyskupas Thomasas Percy'is spausdindavo balades, kurias jam atsiųsdavo pažįstami, o Jacobui ir Wilhelmui Grimmams padėdavo jų draugai. Bet kokiu atveju kolekcininko, tai yra pašaliečio su užrašų knygele, dalyvavimas klausantis atliekamos dainos ar pasakojimo neišvengiamai turi įtakos tam, ką stengiamasi įamžinti. Žmonės gali apskritai atsakyti dainuoti. Vukas Karadžičius aprašė problemas, kaip sunku jam buvo įtikinti Serbijos moteris dainuoti. Kadangi dauguma kolekcininkų buvo vyrai, didelė dalis tradicinės moterų kultūros buvo prarasta.

Net konkretus dainininkas ar pasakų sekėjas gali būti tam tikra prasme laikomas tarpininku, nes ankstyvoju modernios Europos laikotarpiu žodinė ir rašytinė, miesto ir kaimo, didžiosios ir mažosios kultūros tradicijos egzistavo visos kartu ir tarp jų būta sąveikos. Ryškiausiai šią sąveiką atskleidžia XX amžiaus pavyzdžiai. Vienas amerikiečių kolekcininkas patyrė daug vargų ir išlaidų, kad aplankytojų tolimą pietvakarių regioną ir įamžintų liaudies dainas, tačiau šios pastangos leido „ataskleisti <...>, kad nemenka jo surinktos medžiagos dalis buvo išmokta iš nesenų rytinio regiono radijo transliacijų“. Jugoslavijoje XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje remiantis žodine tradicija įrašytos

dainos kartais būdavo išmoktos iš spausdintų šaltinių, tarp tokių dainų – ir pati V. Karadžičiaus kolekcija. Taigi vieni folkloro specialistai padeda sukurti tautosaką, kurią kiti renka¹⁷.

Tokių atvejų galima retsykais aptikti ir prieš 1800 m. Klasikinis britų pavyzdys yra ponios Brown iš Folklando: ji buvo dainininkė, pateikusi 33 vaikų baladžių versijas, iš kurių penkios buvo nežinomos, nes neįamžintos kituose šaltiniuose. Tačiau ponija Brown nebuvo jokia valstietė, o profesoriaus duktė, gerai išmaniusi Ossiano ir T. Percy'io darbus. Tikėtina, kad šios žinios turėjo įtakos jos baladžių versijoms; bet kokių atveju jos domėjimasis tuo, kas antgamtiška, jos sentimentalumas ir erotiškumo vengimas atspindi vėlyvojo XVIII amžiaus vidurinės klasės požiūrius. Ji buvo tarpininkė. Tai, ką galima pagrįstai teigti apie poniją Brown, taip pat galima įtarti ir kitais atvejais. Dvidešimt vieną pasaką iš brolių Grimmų kolekcijos galima atsekti iki vieno šaltinio – moters, kuri vadinosi *Die Frau Viehmännin*. Ji gimė 1755 m. ir buvo kilusi iš hugenotų, kurie tapo pabėgėliais atšaukus Nanto ediktą. Ar ji žinojo apie Charles'o Perrault kolekciją? Ar tai, kad tarp Ch. Perrault ir brolių Grimmų kolekcijų yra keletas panašumų, galima paaiškinti atsitiktine priklausomybe nuo vieno konkretaus šaltinio? Kartą Izaakas Waltonas sakėsi girdėjęs melžėją dainuojant „Apsigyvenk su manimi ir būk mano meilė“ (angl. *Come live with me and be my love*). Koks šios žodinės tradicijos šaltinis? Visai tikėtina, kad juo galėjo būti spausdintas populiarus laikraštis¹⁸.

v) Jeigu ankstyvaisiais tautosakos specialistais negalima pasitikėti kaip įamžinusiais žodines tradicijas, galbūt galima inkvizitoriais. Eretikų ir raganų teismai ir prisipažinimai, žinoma, yra svarbus šaltinis populiariems požiūriams pažinti. Pasitelkęs teismo įrašus, istorikas gali išsiaiškinti kaltinamųjų mėgstamus posakius ir kone girdėti jų balsą. Tačiau šiuo atveju taip pat esama tarpininkų, nes kaltinamieji nedažnai prisipažindavo savo iniciatyva. Pavyzdžiui, raganų prisipažinimai būdavo gaunami apkaltintiems asmenims esant akis į akį su tardytoju – paprastai vienuoliu, išsilavinusiu žmogumi, – o tarnautojui surašant, kas buvo kalbėta. Istorikui prieinami paprastai lotynų kalba padaryti tarnautojų įrašai, atspindintys dialogą, per kurį tardytojas, galbūt neseniai atvykęs į regioną, tikriausiai kalbėjo įprasta vietinės kalbos forma, o apkaltintas asmuo atsakydavo dialektu. Taigi tikimybė, kad vienas kito nesupras, buvo didžiulė. Tardytojas jam patikėtą užduotį buvo atlikęs anksčiau daug kartų ir pernelyg gerai žinojo, ko siekė. Apkaltintas asmuo nežinojo, kas vyksta, ir galėjo karštingai ieškoti užuominų ir raktinių elementų, padedančių suprasti, ko buvo siekiama. Situacija prilygo interviu tarp modernių antropologų ir jų informacijos šaltinių parodijai, turint omeny, kad antropologams didelį rūpestį kelia tai, jog atsakymai, kuriuos gauna, gali būti šiek tiek informatyvesni nei tai, ką jie nesąmoningai perteikė informacijos šaltiniui. Kvotimų dėl įtariamo raganavimo įrašai tuo mažiau gali pasakyti apie tikruosius raganų nusistatymus, nes būtent tardytojams

¹⁷ B. H. Bronson, „Folksong and Live Recordings“, repr. in Bronson (1969); Lord, p. 19, 23, 79, 109, 136.

¹⁸ Abejonės, kurias kelia B. H. Bronson, „Mrs Brown and the Ballad“, persp. B. H. Bronson, 1969; jos

patikimumą patvirtino J. Buchanas (1972), Ch. 19; apie *Die Frau Viehmännin*, Schoof, p. 62f.; H. V. Velten, „Ch. Perrault įtaka vokiečių folklorui“, in: *Germanic Review*, 5 (1930); Friedman (1961a), p. 53.

priklausydavo galia kaltinamųjų atžvilgiu, o šie tai žinojo; be to, siekiant išgauti prisipažinimą galėjo būti naudojamas kankinimas. Kaip XVI amžiaus viduryje rašė žymus italų gydytojas Girolamo Cardano, įprasto pobūdžio prisipažinimais nebuvo galima tikėti, nes „tokie dalykai sakomi tik patiriant kankinimą, kai žinoma, kad atitinkamas prisipažinimas nutrauks kančias“. Kitaip tariant, apkaltinti asmenys tardytojams galėjo pasakyti tai, ką šie ir tikėjosi išgirsti, o tai, ką jie tikėjosi išgirsti, jų pačių buvo perskaityta traktatuose apie raganavimą. Tokiuose traktatuose buvo aprašyti prisipažinimai per teismus, kurie savo ruožtu taip pat remdavosi ir tuo, kas buvo pateikta traktatuose. Istorikui labai sunku išsiveržti iš šio užburto rato ir bent šį tą išsiaiškinti apie tai, kodėl kaltinamųjų akimis, jie elgėsi taip, kaip elgėsi¹⁹.

vi) Jeigu eretikų ir raganavimu kaltintų asmenų teismai yra užteršti liudijimai, galbūt maištai ir sukilimai mus gali geriau informuoti apie populiariąją kultūrą. Užuot klausę izoliuotų ir palaužtų individų, galime pasidomėti didesnėmis jų grupėmis. Veiksmai skamba garsiau nei žodžiai, o maištai ir sukilimai gali būti vertinami ne tik kaip „aklo įniršio“, bet ir kaip dramatiška populiarių požiūrių ir vertybių išraiška. Šis metodas neseniai davė rezultatų, tačiau, siekiant apdairiai juo naudotis, istorikui nevalia pamiršti tarpininko.

Vienas šaltinis šiai sukilimų istorijai pažinti yra sugautų dalyvių kvotimas; tai – šaltinis, kuriam būdingi tokie pat realybės iškraipymai kaip ir eretikų ar raganų kvotimams. Kito tipo šaltinis – pasakojimai ar apibūdinimai, užrašyti būtent tuo

metu ir paprastai randami pareigūnų, kurie bandė numalšinti sukilimus, ataskaitose. Taigi apie didelį skaičių maištų, vykusių Prancūzijoje tarp 1620 m. ir 1648 m., turime žinių beveik išskirtinai iš provincijų pareigūnų ataskaitų valstybės sekretoriui Pierre'ui Séguierui, kurio dokumentus pavyko išsaugoti. Tokių valstybės atstovų vertybės, reikšmingai besiskyrusios nuo sukilėlių vertybių, galėjo turėti įtakos ne tik pareigūnų priimtiems sprendimams (šiuos vis dėlto nesunku ignoruoti), bet ir jų pateiktiems apibūdinimams. Pareigūnai be vargo galėdavo „aklu įniršiu“ pavadinti judėjimą, kurį šio dalyviai matė kaip planuotą specifinių tradicinių teisių gynimą. Valdžios atstovai yra tarpininkai tarp mūsų ir sukilėlių, bet ši vaidmenį atlieka nepatinkamai²⁰.

Istorikas ne visada yra priverstas vertinti sukilimus tik iš pareigūnų perspektyvos. Sukilėlių reikalavimai dažnai išlikdavo rašytine ar net spausdintine forma, ir, žinoma, jie yra labai vertingo pobūdžio šaltinis, jeigu tik yra autentiški. Kai bretonų valstiečiai sukilo 1675 m., savo reikalavimus jie surašė *code paysan* pavadinimu žinomame dokumente. Jei tokio tipo XVII ar XVIII amžiuje rašytas dokumentas išlieka ir jei jis yra originalus, daug pasako apie sukilėlių mentalitetą. Minėtame dokumente pateikta tokia sąlyga: „Draudžiama suteikti prieglobstį *gabelle* ir jos vaikams, už tai gali grėsti *špicruteno* bausmė, <...> priešingai, kiekvienam įsakoma į ją šaudyti, kaip šaudytų į pasiutusį šunį.“ Kitaip tariant, bretonai manė, kad druskos mokestis – *gabelle* (pranc.), – kurio taip baiminosi ir

¹⁹ Apie įrodymus prisipažinimų metu skaityti C. Ginzburg (1966), p. xi; Trevor-Roper, p. 42f.; Thomas (1971), p. 516f.

²⁰ Apie skirtingą XVII amžiaus Prancūzijoje vykusių sukilimų interpretavimą skaityti Porchnev, Mousnier, and R. Mandrou. «Vingt ans après», in *Revue Historique*, 242 (1969), p. 29f.

prieš kurį sukilo, buvo žmogus. Bet ar tikrai? Tekstas galėjo būti iškreiptas, ir šios „tautosakinės“ detalės pridėtos siekiant judėjimui suteikti absurdo atspalvį. Tarpininko šališkumas akivaizdžiau matosi išlikusiame dokumente su reikalavimais, kuriuos pateikė Špejerio (vok. *Speyer*) vyskupijos valstiečiai 1502 m., nes šiame kontekste nesugebėta susilaikyti neištarus: „O, tas nelemtas valstiečių mąstymo nuodėmingumas! Kiek dėl jo būta nelaimių dvasininkijai!“²¹

Sukilėlių reikalavimai per 1525 m. vokiečių valstiečių karą išliko patikimesne forma, nes jie tada buvo ir išspausdinti, kad iškiltų viešumon. Tačiau išlieka problema – mes nežinome, kaip buvo sudaromi reikalavimai. Žymieji „Memingeno [mažo miestelio Švabijos regione, kur buvo surinkta viena valstiečių armijų] dvylika straipsnių“ (angl. *Twelve Articles of Memmingen*) prasideda reikalavimu, kad kiekvienai parapijai turėtų būti leista pasirinkti savo kunigą. Reikalavimai buvo surašyti padedant Memingeno vyrams, tarp jų – ir miesto tarnautojui Sebastianui Lotzeriui bei pamokslininkui Christopheriui Schappeleriui. Ar minėtas reikalavimas buvo tai, kas labiausiai rūpėjo daugumai valstiečių, ar tiems, kurie jų vardu surašė dokumentą? Tiesą sakant, tokia *Pfarrerwahl* teisė minima tik 13 proc. Švabijos (angl. *Suabia*) valstiečių nusiskundimų vietinių sąrašų ir tik 4 proc. tų, pasirodžiusių prieš „Dvylika straipsnių“²².

Valstiečių sukilimų vadai dažnai būdavo kilmingieji ar kunigai, o ne valstiečiai, –

ar tokį pasirinkimą būtų lėmęs siekis judėjimui suteikti legitimumo, ar valstiečiams patirties trūkumas vadovauti. Gali būti, kad kartais kilmingieji ar dvasininkai atsidurdavo vadovų pozicijoje net ne savanoriškai, bet būdavo priversti imtis šio vaidmens; bent taip dažnai jie teigdavo po įvykių – galbūt siekdami išvengti atsakomybės. Savanoriškai ar nesavanoriškai vadovavę sukilimams, šie vyrai taip pat buvo tarpininkai. Istorikui sunku suprasti, ką eiliniai vieno ar kito judėjimo dalyviai, pavyzdžiui, raganos, iš tiesų manė darą.

1525 m. vietinius nusiskundimų sąrašus galima palyginti su ankstyvąja viešosios nuomonės apklausa, kuri vis dėlto buvo iškraipyta; tą patį galima pasakyti ir apie garsiuosius 1789 m. prancūzų *cahiers*. Šių dokumentų, dėl kurių vyko diskusijos kaimų susirinkimuose, skaičius siekia 40 tūkst. Tokius susirinkimus galėjo sudaryti visi mokesčius mokėję vyrai, sulaukę 25 ir daugiau metų, tačiau mes retai žinome, kaip nusiskundimų sąrašai buvo sudaromi. Vienu atveju vietinis *commerçant* kišenėje atsinešė sąrašą, kuris buvo patvirtintas beveik nepakeistas²³.

Aplinkinės prieigos prie populiariosios kultūros

Išsiaiškinome, kad tradicinių istorikų prieštaravimai populiariosios kultūros istorijos atžvilgiu turi pagrįstumo, tokiems prieštaravimams besiremiant įsitikinimu, jog užduotis neįmanoma dėl nepakankamų ar nepatikimų, užterštų neteisingais traktavimais dokumentų ar dėl to, kad dokumentais buvo siekiama vykdyti propagandą tam tikru klausimu. Tačiau istorikai nie-

²¹ Dėl *Code Paysanne* teksto skaityti A. de la Borderie, *La Révolte du papier timbré*, Saint-Brieuc, 1884, p. 93f.; discussion in Mousnier, p. 141f.; E. B. Bax, *German Society at the close of the Middle Ages*, London, 1894, p. 54f.

²² Blickle, esp. p. 37, 157; Franz (1963), p. 73f.

²³ P. Goubert/M. Denis (eds.), *1789: les Français ont la parole*, Paris 1964, p. 29f., 225.

kada negali iki galo pasitikėti nagrinėjamaisiais dokumentais. Dokumentų, priskirtinų skirtingoms rūšims, apie kurias kalbėta iki šiol, esmė ne tai, kad jie yra beverčiai, bet tai, jog jie yra iškraipyti, o iškraipymai iki tam tikro lygio gali būti leidžiami – tai daryti istorikas iš tikrųjų yra įpratęs. Kai kurie dokumentai gali būti ne tokie nepatikimi nei kiti, o kai kurios jų dalys – mažiau nepatikimos nei kitos, kaip turėtų atskleisti pakartotinis raganų teismų nagrinėjimas.

Kai kurie istorikai, besidomintys raganavimu, neseniai priėjo prie naujų išvadų ne atradę dar nenagrinėtos rūšies šaltinių, bet kitu būdu panaudoję senus šaltinius. Vienas studentas, kuris domėjosi Italijoje vykusiais raganų teismais, ypatingą dėmesį skyrė atvejams, kai tardytoją, atrode, sutrikdydavo kaltinamojo asmens atsakymai, nes buvo akivaizdu, kad jie neatitiko inkvizicijos stereotipo. Friulio (angl. *Friuli*) regione, Italijos šiaurės rytuose, XVI amžiaus aštuntajame dešimtmetyje kaltinamoji pareiškė priklausanti ne raganoms, bet jų priešinkėms: šios naktį raganas mušdavo pankolio stiebais, o raganos buvo ginkluotos kukurūzų stiebais, „ir jeigu mes laimime, tie metai būna gausūs, o jei pralaimime, tais metais patiriamas badas“. Du studentai, kurie domėjosi raganavimu Anglijoje, pasinaudojo teismų įrašais, siekdami atsakyti į klausimus, kurie tuo metu nedomino kvotėjų, taigi mažai tikėtina, kad informacija būtų iškraipyta: domėtasi kaltinamųjų asmenų ir kaltintojų socialiniu statusu, jų tarpusavio santykiais ir situacijomis, kurios sudarydavo pagrindą atsirasti kaltinimams. Nors tai mums neleidžia geriau suprasti raganų mentaliteto, turime daugiau informacijos apie jų kaimynus²⁴.

²⁴ Ginzburg (1966), p. 9; Thomas (1971), esp. Ch. 17; Macfarlane, Chs. 10–16.

Žinoma, būtina susitaikyti su tuo, kad dažnai negalime tiesiogiai pasiekti amatininkų ir valstiečių, gyvenusių ankstyvuju moderniosios Europos laikotarpiu, bet galime prie jų priartėti per pamokslininkus, spaustuvininkus, keliautojus, oficialius asmenis. Šie žmonės buvo tarpininkai tarp išmoktosios ir populiariosios kultūrų, ir ten, kur viena šalia kitos pasireikšdavo didžiosios ir mažosios kultūros tradicijos, jie buvo neatsiejamas kultūrinio gyvenimo faktas – mažoje bendruomenėje laukiami ar nelabai misionieriai, atstovaujantys išoriniam pasauliui. Atsižvelgiant į tai, kad tiesioginė prieiga neįmanoma, aplinkinė prieiga prie populiariosios kultūros per šiuos tarpininkus atrodo mažiausiai pavojingas variantas siekiant išvengti klaidingos krypties. Tiesą sakant, esama keleto aplinkinių prieigų.

Viena jų – nagrinėti tekstus, kai norima atkurti pasirodymą. Su šia prieiga susijusius pavojus jau aptarėme, bet taip pat privalu pateikti ir teigiamesnį dalyką – kad kai kurie tekstai geriau atspindi pasirodymą nei kiti. Tarp išlikusių dokumentų esama rankraščių, kuriuose menestreliai įamžino savo repertuarą. Vienas žinomas anglų pavyzdys yra Eliaso Ashmole'o rankraštis Nr. 48, kuris siejamas su XVI amžiaus menestreliu Richardu Sheale'u. Apie kai kuriuos populiariuosius pamokslininkus žinome tik iš jų darbų pomirtinių leidimų lotynų kalba, o apie kitus sužinome per spontaniškai padarytus įrašus. Kai kurie Šv. Bernardino iš Sienos pamokslai buvo išspausdinti remiantis XV amžiaus rankraščiu, surašytu žmogaus, kuris ėjo jų klausytis su vaško plokštėmis, kad galėtų stenografuoti kiekvieną žodį. Calvino skelbti pamokslai taip pat buvo užrašomi tokiu būdu, siekiant, kad

juos būtų galima iškart ir tiksliai išspausdinti²⁵.

Antrą prieigą prie populiariosios kultūros galima apibūdinti kaip „socialiai aplinkinę“. Ja remiantis, nagrinėjami amatininkų ir valstiečių požiūriai, ir tai daroma pasitelkus dvasininkijos, kilmingųjų ir buržuazijos liudijimus. Tokios procedūros pavojus jau pabrėžėme, tačiau jie nėra neįveikiami. Pavyzdžiui, aukštesnių klasių atstovai patys būdavo populiariosios kultūros dalis, ypač pirmoje aptariamo laikotarpio pusėje, taigi jie nebuvo visiškai pašaliečiai. Balades ir karnavalus, jei ne maištus ir sukilimus, jie puikiai galėjo suprasti. Ypač vertingi asmenų, gimusių amatininkų ar valstiečių sluoksniuose, tačiau patyrusių socialinę pažangą, liudijimai. Kai kurie iš jų, tokie kaip Benvenuto Cellinis ar Giulio Cesare'as Croce'as, Johnas Bunyanas ar Samuelis Bamfordas, yra parašę savo autobiografijas, o tokie tekstai kiekvieną istoriką priartina prie mus dominančio išnykusio pasaulio arčiau nei bet kas kita²⁶.

Esama papildomų trijų aplinkinių metodų, kuriuos reikia detaliau aptarti, – tai ikonografinis, regresinis ir lyginamasis metodai.

Ikonografiją kaip „tą meno istorijos šaką, kuri domisi meno darbų vaizdiniu ar prasme, o ne jų forma“, apibrėžė vienas didžiųjų jos specialistų Erwinas Panofsky'is vėlyvuosiuose savo darbuose²⁷. Ji remia-

si tiek gana elementariomis užduotimis, tokiomis kaip šventųjų atpažinimas pagal jų atributiką, tiek – kalbant apie gilesnį analizės lygį, kurį E. Panofsky'is pavadino „ikonologija“, – požiūrių ir vertybių, kurių simptomams priskirtini meno darbai, diagnoze. Tariant paprastais terminais, galima sakyti, jog ikonografijai svarbu tai, ką amžininkai žinojo apie meno darbus, o ikonologijai – tai, ko jie nežinojo apie save ar tiesiog nežinojo, kad žino. Nėra priežasties, kodėl neturėtume tokiu būdu domėtis populiariais paveikslais bei princams ir kilniesiems sukurtais meno darbais – ar kalbėtume apie Stafordšyro (angl. *Staffordshire*) keramines statulėles, rankų darbo dažytus medžio raižinius, sukurtus Epinalyje (angl. *Epinal*), ar Dalarnos (angl. *Dalarna*) valstiečių paveikslus.

Kadangi amatininkai ir valstiečiai, kurie mus domina, dažnai būdavo neraštingi ir geriau mokėdavo pasitelkti savo rankas, o ne žodžius, ikonografinis metodas, siekiant suprasti jų požiūrius ir vertybes, turi būti produktyvus. Jų pagaminti darbai mums leidžia užmegzti glaudžiausią ryšį su mirusiaisiais, kurių pasaulį stengiamės atkurti ir interpretuoti; dėl tokio glaudumo gali pasirodyti keista, kad šį metodą iš viso priskiriame prie aplinkinių. Jį taip vadiname paprasčiausiai todėl, kad istorija yra užrašoma, taigi, kai kultūros istorikai interpretuoja dirbinius, dažą, medį ar akmenį jie paverčia žodžiais.

Toks vertimas visada turi šioškį tokį pernelg didelio pasitikėjimo savimi atspalvį. Jį atlikti ypač sudėtinga populiariojo meno atveju dėl tos pačios priežasties, kuri lemia tokio vertimo būtinybę, – dėl patikimų rašytinių įrodymų apie neraštingųjų pasaulėžiūrą trūkumo. Nereikia stebėtis sužinojus, kad šioje srityje atlikta mažai darbų. Dir-

²⁵ Apie kultūros „tarpininkų“ idėją skaityti E. Wolf, „Aspects of Group Relations in a Complex Society“, in: *American Anthropologist*, 58 (1956); for the Sheale MS., T. Wright (ed.), *Songs and Ballads*, London, 1860.

²⁶ B. Cellini, *Autobiography*, trans. G. Bull, Harmondsworth, 1956; G. C. Croce, *Descrizione della Vita*, Bologna, 1600; J. Bunyan, *Grace Abounding*, London, 1966; S. Bamford, *Early Days*, new edn., London, 1893.

²⁷ E. Panofsky, *Meaning in the Visual Arts*, New York, 1955, Ch. 1.

biniai buvo surinkti liaudies meno muziejuose, jų išsibarstymas atidžiai pažymėtas žemėlapiuose, o daug ikonografinių problemų, – jeigu kalbėtume siaurąja to žodžio prasme, – buvo išspręsta, taigi dabar galima atpažinti Šv. Martyno auką, jaunystės malūną ar baladę „Aukštyn kojomis apvirtęs pasaulis“ (angl. *The World Turned Upside Down*). Tačiau ką aukštyn kojomis apvirtęs pasaulis reiškė paprastiesiems žmonėms? Ar su juo susijusios asociacijos juos gąsdino, ar linksmo? Ar tai, kad kareiviai dažnai pasirodydavo XVIII amžiaus populiariajame mene, reiškė, jog paprasti žmonės pritarė karams? Pastangos atsakyti į tokius klausimus vargiai pradėtos; ikonologinė prieiga prie populiariosios kultūros paprasčiausiai lieka nepasiekiamo.

Sukilimų ikonologija mums gali daugiau pasakyti apie eilinių kareivių tikslus nei vadų išpažintys. Ankstyvojo XVI amžiaus vokiečių valstiečiai dažnai žingsniuodavo į sukilimą nešini bato atvaizdą (vok. *Bundschuh*) vaizduojančia vėliava; ką šis įvaizdis jiems iš tiesų reiškė? Malonės piligrimų judėjimo Anglijoje atveju buvo gerai žinoma penkių Kristaus žaizdų vėliava; per 1639 m. normanų sukilimą vėliava, kuria plevėsuodavo pastarojo šalininkai, vaizdavo Šv. Joną Krikštytoją. Sukilimų dalyviai buvo įpratę žygiuoti nešini tokio pobūdžio vėliavomis religinėse procesijose. Galbūt religiniai vaizdai sukilimams suteikdavo legitimumo, sukilėlių akyse šiuos paversdami piligrimine kelione ar kryžiaus žygiu. Šv. Jono Krikštytojo, kuris keliaudavo basas, atvaizde varginiesiems tikriausiai buvo lengva save atpažinti...

Visa plati materialiosios kultūros apėptis yra potencialus ikonologinės analizės objektas. Pavyzdžiui, simbolinė

sistemą kurdavo ir drabužiai. Tam tikroje bendruomenėje, kur sutariama dėl bendrų prasmų, esama tam tikrų taisyklių, kurios nurodo, kuo galima vilkėti, kas ką dėvi, kokiomis progomis, o to reikia, kad individo dėvimi drabužiai bendruomenės nariams perduotų įvairią informaciją. Visa tai gana akivaizdu, jei kalbame apie ikonografiją; žvilgsnis į valstiečių merginą besidominčiam galėtų pasakyti, iš kokio kaimo ji kilusi, ar jos šeima buvo pasiturinti ir ar ji buvo ištekėjusi, ar ne. Ar istorikas taip pat gali analizuoti drabužių ikonologiją? Reikšmingai tarp regionų besiskiriantys drabužiai stebėtojiui iš šalies liudija tai, kad juos dėvintys žmonės glaudžiai susitapatina su savo regionu; didelį skirtumą tarp įprastų darbo dienų ir festivalių gali įprasminti reikšmingas skirtumas tarp darbo drabužių ir „šventinės sekmadieninės“ aprangos. Remiantis ikonologiniu metodu taip pat galima analizuoti namus, nes namas – tai ne tik gyvenimą organizuojantis aparatas, bet kartu ir apeigų centras. Židinys ir slenkstis buvo simbolinės reikšmės vietos, todėl XVI ir XVII amžiais Rytų Anglijoje statytuose namuose šiose vietose buvo pakasami nuo kerų apsaugoti skirti buteliukai. Namai neišvengiamai atspindi ir kuria šeimos gyvenimą ir su darbu ar laisvalaikiu susijusius įpročius; į juos taip pat galima žvelgti kaip į ženklų sistemas. Tai, kaip sutvarkyta erdvė ir kaip išdėstyti pagrindiniai baldai, suteikia informacijos, viena vertus, apie name gyvenančius žmones ir, kita vertus, apie kultūrą, kurioje jie gyvena²⁸. Žinoma, negalime pamiršti,

²⁸ Apie drabužius – P. Bogatyrev, *Functions of Folk Costumes in Moravian Slovakia*, Eng. Trans., The Hague/Paris, 1971, and H. Kuper, „Costume and Identity“, in: *Comparative Studies in Society and History*, 15 (1973); apie namus, P. Bourdieu, „The Berber House“, in: M. Douglas (ed.), *Rules and Meanings*, Harmond-

kad neturime galimybės įžengti į XVIII amžiaus namą, kad vidinė apdaila, kurią matome liaudies meno muziejuose, yra rekonstrukcijos, tai yra interpretacijos.

Jeigu ir įmanoma analizuoti ankstyvojo modernaus laikotarpio materialiąją kultūrą kaip ženklų sistemą, tam prireiks kito aplinkinio metodo, kuris šįkart bus chronologiškai aplinkinis, – tai vadinamasis regresinis metodas. Šį terminą sugalvojo žinomas prancūzų istorikas Marcas Blochas, kai domėjosi kaimų istorija. Jis bandė prancūzų valstiečių istoriją išskaityti iš laukų, kuriuos jie dirbo, ir pastebėjo, kad tai daryti būta pakankamai gero pagrindo XVIII amžiaus atveju (kai, pavyzdžiui, laukų žemėlapiai buvo įprasta praktika), tačiau šis pagrindas pasirodė fragmentiškas nagrinėjant ankstesnius amžius. Taigi M. Blochas pasiūlė istoriją skaityti atbuline tvarka:

Ar neišvengiama, kad, bendrai paėmus, tolimiausios praeities faktai taip pat yra ir patys migločiausi? Kaip galima išvengti būtinybės darbą pradėti nuo to, ką žinome geriausiai, ir judėti link to, ką žinome ne taip gerai?²⁹

Tradicinės populiariosios kultūros istorikai jaučiasi panašiai. Populiarių spaudinių, laikraščių ir istorijų knygelių iš XVIII amžiaus kur kas daugiau nei iš ankstesnių – ar todėl, kad jų buvo spausdinta daugiau, ar todėl, kad didesnė jų dalis galėjo išlikti. Reikšmingas dirbinių, saugomų populiariojo meno muziejuose, procentas yra XVIII amžiaus ar vėlesnio laikotarpio³⁰. Tik vėlyvajame XVIII am-

žiuje pradėta sistemingai rinkti žodinei tradicijai priklausančias balades ir istorijas, kaip galėjome įsitikinti, o populiarius papročius ir festivalius imtasi aprašyti. Taigi esama tvirto pagrindo populiariosios kultūros istoriją rašyti atbulomis ir XVIII amžiumi pasinaudoti kaip atspirties tašku, galinčiu padėti domėtis fragmentiškesniais liudijimais iš XVII ir XVI amžių.

Besidomintis kai kuriomis sritimis, kur medžiagos labai trūksta, istorikas gali būti priverstas pasirinkti kaip atskaitos tašką net vėlesnį laikotarpį ir nuo jo judėti atbuline tvarka. Tai, kad jam privalu būti labai atsargiam atliekant šią užduotį, yra savaimė suprantamas dalykas. Įsivaizduokime, kad, pavyzdžiui, norime atkurti XVII ir XVIII amžių Centrinės ir Rytų Europos baudžiauninkų kultūrą. Žinoma, būtų klaida nesidomėti, pavyzdžiui, ankstyvajame XX amžiuje Meklenburgo regione surinktomis liaudies pasakomis – šias perdavė senyvo amžiaus vyrai ir moterys, kurių seneliai tikriausiai gyveno vėlyvajame XVIII amžiuje, ir jos atskleidžia žodines tradicijas, kurios šį tą pasako apie baudžiauninkų požiūrį į savo šeiminius³¹.

Jeigu norime analizuoti ankstyvojo moderniosios Europos laikotarpio liaudies dainas, verta pakartoti, kad regresinis metodas yra būtinas, o laikotarpį apie 1900 m. reikia laikyti ieseities tašku. Būtent šiuo vėlyvu laikotarpiu prasidėjo rimti liaudies muzikos tyrimai – imtasi pastangų gyvai įamžinti šią muziką ir nesistengta ją harmonizuoti. 1903 m. Cecilis Sharpas įrašė savo pirmą liaudies dainą „Meilės

sworth, 1973, p. 98f.; B. H. Kerblay, *L'Isba*, Lausanne, 1973, esp. pp. 42f.

²⁹ M. Bloch, *Les Caractères Originaux de l'Histoire Rurale Française*, Paris, 1964 edn, p. xii.

³⁰ Dėl vizualiųjų menų, Adhemar and Hansen, *passim*.

³¹ Wossidlo 139b – istorija, 1919 m. užrašyta, klausantis 75 metų vyro, kuris savo ruožtu ją girdėjo iš savo tėvo, gimusio 1793 m., pasakojimo. Apie žodinės tradicijos patikimumą skaityti J. Vansina, *Oral Tradition*, Eng. trans., London, 1965.

daigai“ (angl. *The seeds of love*) vikariato sode Somersete (angl. *Somerset*), o metais vėliau kitame Europos gale, Transilvanijoje, Béla Bartókas ėmėsi rinkti tokias dainas. Tik tuo metu priemonės garsui įrašyti tapo labiau prieinamos. C. Sharpas nemėgo cilindrinio fonografo, nes, anot jo, ši priemonė dainuojančiuosius vertė jaustis neįaukiai, bet B. Bartókas, pasinaudojęs vaškiniais cilindrais, įrašė daug valstiečių muzikos, o tai leido palyginti atskirus pasirodymus³².

Nė vienas, besidomintis poetų deklamuotojų ar pasakų dainių technika, negali sau leisti nekreipti dėmesio į atitinkamus įrašus, padarytus XIX ir XX amžiais. Rusų *byliny* buvo užrašyti prieš 1800 m., bet asmuo, kuris dėjo pastangas juos įamžinti, tik XIX amžiaus viduryje pradėjo kreipti šioji tokį dėmesį į atlikimo variacijas. Dar naudingesni šiame kontekste pasirodo amerikiečių akademiko Milmano Parry'io XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje padaryti magnetofono įrašai su Jugoslavijos dainių pasakomis: šie įrašai leidžia palyginti kūrinio atlikimą, kai jį atlieka du skirtingi dainininkai, ir to paties asmens dainavimą, kai kūrinys atliekamas skirtingomis progomis. Paties M. Parry'io tikslas, beje, buvo patikrinti hipotezes apie Homero poetinius metodus, o tai prilygsta ambicijai, kuri mūsų pastangas nukeliauti ne toliau kaip į XVI amžių paverčia visiškai menkomis! Ne taip seniai kitas amerikiečių mokslininkas, taip pat pasitelkęs magnetofoną, analizavo juodaodžių pa-

³² Apie kitą (šios veiklos) pradininką, Nilsą Anderssoną (1864–1921), dirbusį Švedijoje, skaityti O. Anderson, *Spel Opp I Spelmanner*, Stockholm, 1958. Kai kurie XIX a. kolekcininkai rimtai domėjosi liaudies melodijomis, pavyzdžiui, Ludwigas Lundemanas Norvegijoje, tačiau iki 1900 m. buvo problemiška šias melodijas užrašyti.

mokslininkų žodinių meną kai kuriose JAV vietovėse. Vėlgi informacija, kurią turime apie būrimą ir liaudies mediciną Prancūzijoje, Norvegijoje ar Jugoslavijoje, yra kur kas detalesnė XX amžiaus nei ankstesnių laikotarpių. Istorikai, kurių šaltiniai – fragmentiški tekstai, gali daug ko pasimokyti iš tautosakininkų: šių šaltiniai yra gyvi žmonės, kuriuos galima stebėti dirbančius ir net jiems užduoti klausimų³³.

Siekiant išvengti nesusipratimų, leiskite iš karto pasakyti, kas nėra regresinis metodas. Jis nereiškia, kad pasirenkame gana nesenų atvejų aprašymus ir džiaugsmingai tariame, kad jie bus lygiai taip pat gerai pritaikomi ir ankstesniems laikotarpiais. Tai, ką aš propaguoju, labiau skatina netiesiogiai pasitelkti šiuolaikinę medžiagą siekiant kritikuoti ir interpretuoti dokumentinius šaltinius. Šis metodas ypač naudingas galvojant apie sąsajas tarp elementų, kuriuos pačius savaime galima atpažinti dominančiu laikotarpiu ar bandant paaiškinti aprašymus, kurie patys savaime nėra suprantami dėl savo mįslingo ar elipsinio pobūdžio³⁴.

Čia propaguojamas regresinis metodas yra kur kas mažiau ambicingas nei Wilhelmo Mannhardto, sero Jameso Frazerio ir kitų XIX amžiaus mokslininkų metodai: valstiečių tuometinius papročius, tokius

³³ Apie Rybnikovą ir rusų *byliny* skaityti Chadwick, introduction; on Parry, Lord; B. A. Rosenberg, *The Art of the American Folk Preacher*, New York, 1970; apie prancūzų pranašautojus skaityti M. Bouteiller, *Sorciers et Jeteurs de Sort*, Paris, 1958; apie jugoslavų liaudies gydytojus skaityti P. Kempa; apie Skandinaviją skaityti *Arv*, 18–19 (1962–3).

³⁴ Cf. W. C. Sturtevant, „Anthropology, History and Ethno-History“, in: *Ethno-History*, 13 (1966); ką M. Blochas vadina „regresiniu metodu“, W. C. Sturtevant vadina „ėjimo nuo žinomo prie nežinomo metodu“. Plg. J. Vansina, *Oral Tradition*, London, 1965, ir Phythian-Adams (1975).

kaip paskutinio pėdo ritualas ar pašiepiamieji persirengėlių mūšiai, jie laikė išeities tašku siekdami atkurti tai, ką buvo linkę traktuoti kaip „primityviąją arijų religiją“. Jiems labiau rūpėjo tokių apeigų kilmė nei tai, ką jos reiškė vėlesnėms kartoms, ir jie buvo pasiruošę peršokti tūkstančius metų, taip nekreipdami dėmesio į socialinius ir kultūrinius pokyčius, kurie įvyko nuo Tacito laikų iki jų pačių. Jie pernelyg lengvai patikėdavo nekintamos populiariosios kultūros mitu, kurį sukūrė išsilavinę miestiečiai, valstiečius traktavę labiau kaip gamtos nei kultūros dalį, kitaip tariant, labiau kaip gyvūnus nei žmones. M. Blochas šios klaidos nedarė. Jo tikslas buvo ne peršokti tūkstantmečius, bet žvelgti į praeitį atbulomis žingsnis po žingsnio – domėtis šimtmečio ar dviejų senumo praeitimi. Domėdamasis Prancūzijos kaimu, jis siekė parodyti ne tai, kad šis nesikeitė, bet kad jis keitėsi lėtai.

Kalbant apie kaimo bendruomenes, kuriose dauguma šeimų karta iš kartos gyvendavo tuose pačiuose namuose, kur gyveno jų tėvai ir seneliai, ir dirbdavo tą pačią žemę, galima pagrįstai daryti prielaidą, kad kultūrinis tęstinumas yra reikšmingas. Tokio tipo bendruomenėse žodinės tradicijos tikriausiai būdavo pastovios, taigi domintis praeitimi, jomis galima naudotis kaip patikimesniu orientyru, nei šiuolaikiniai istorikai iki šiol buvo linkę pripažinti. Net šiandien Britanijos Vakarų aukštumoje galima rasti žmonių, kurie gyvena tose pačiuose žemėse, kuriose gyveno jų protėviai XVII amžiuje, ir kurie laikosi šeimos tradicijų, turinčių tokias pat tolimas šaknis. Kitur Britanijoje, kaip parodė Iona ir Peteris Opie, vaikai lieka ištikimi žodinių tradicijų sergėtojais.

Jų uždaroje bendruomenėse tradicija paremtos žinios ir kalba, atrodytų, beveik

nesikeičia karta iš kartos. Berniukai <...> užduoda mįsles, kurios būdavo užduodamos, kai Henris VIII dar buvo mažas. Mergaitės <...> priekaištauja vienai iš savo tarpo, kad ji nori gauti dovaną padeklamuodama W. Shakespeare'o laikais vartotą kupletą³⁵.

Žinoma, žodinės tradicijos perduodamos keičiasi. Įvykiai, kuriuos skiria šimtmečiai, gali būti suplakti, ar šiandieniniai rūpesčiai – pritaikyti praeičiai. Tačiau istorikas, kuris žino taikantis aplinkinį metodą, nepamirš į tai atsižvelgti. Regresiniu metodu jis labiau pasitikės domėdamasis struktūromis, o ne gilindamasis į detales, labiau interpretuodamas požiūrius nei bandydamas atskleisti, kokie tie požiūriai buvo. Istorikui kylanti esminė problema yra tai, kad reikia tinkamai pasirinkti, koks vaidmuo tenka pokyčiams kiekvienu atveju; tai – problema, kaip sudurti galus.

Anglijos persirengėlių vaidinimų istorija gali padėti iliustruoti šį keblumą. Yra išlikusių daugiau nei 600 susijusių tekstų, bet dauguma iš jų (kaip ir Toskanos *maggi* tekstai ar švedų „star-plays“) yra XIX amžiaus ar vėlesnių laikų. Nemažai šių dokumentų kaip herojų vaizduoja šv. Jurgį. Yra išlikusių įrodymų apie 1473 m. sero Johno Pastono pastabą apie asmenį, kurį jis laikė „šiuos trejus metus, kad vaidintų šv. Jurgį“. Taigi problema – sudurti galus ir atkurti XV amžiaus vaidinimą re-

³⁵ Apie tęstinumą kaimo lygmeniu skaityti C. Bouchard; P. Goubert, *The Ancien Regime*, Eng. trans., London, 1973, p. 42f.; E. R. Cregeen, „Oral Tradition and Agrarian History in the West Highlands“, in: *Oral History*, 2, no. 1. Naujaisi Alano Macfarlane'o, Peterio Clarko ir Margaret Spufford tyrimai leidžia daryti prielaidą, kad XVI ir XVII amžiuose Esekse, Kente ir Kembridžsyre buvo gana didelis geografinis mobilumas; manau, kad šios teritorijos nėra tipinės dėl jų artimumo Londonui, I. Opie/P. Opie, *The Lore and Language of Schoolchildren*, Oxford, 1959, p. 2.

miantis keturiais šimtmečiais vėlesnėmis versijomis. Galime pradėti atimdami, tai yra eliminuodami tokius personažus kaip Oliveris Cromwellis, karalius Williamas (Williamas III ar Williamas IV) ir admiralas Vernonas, kurie visi pasirodo XIX amžiaus tekstuose. Kritinis tekstų vertinimas leido mokslininkams atkurti keletą vardų ir posakių, kurie, perduodami žodiniu būdu, buvo iškraipyti, pavyzdžiui, tilvikas (angl. *Turkey Snipe*) tapo „turkų riteriu“ (angl. *Turkish Knight*) (žodžių žaismas, pagrįstas skirtingos reikšmės žodžių garsiniu panašumu – *vertėjos pastaba*). Privalome atsižvelgti į tai, kad kai kurios XIX amžiaus versijos buvo įamžintos vietinių pastorių – neišvengiamų tarpininkų, – išmetusių nepageidautinus elementus. Kaip paveikslų restauruotojas, šalindamas vieną po kito dažų sluoksnius, istorikas galiausiai atskleidžia esminę veiksmo struktūrą – mūšių seka, didvyrio nužudymas ir jo prikėlimas³⁶.

Pateikiant šį, paskutinį, pavyzdį, regresinis metodas gali būti papildytas paskutiniu aplinkiniu, tai yra lyginamuoju, metodu. Kai kurių Anglijoje vykusių persirengėlių vaidinimų ankstesnes formas ir galimą reikšmę pavyko atskleisti juos palyginus su Trakijoje šio (XX – *vertėjos pastaba*) amžiaus pradžioje vykusiais vaidinimais apie šv. Jurgį. Graikų vaidinimai padeda lengviau įsivaizduoti, kaip atrodė vaidinimai Anglijoje prieš jiems pritaikant cenzūrą. Jeigu bandome išsiaiškinti, iš kokių laikų atkeliavo komiškas daktaro personažas, tada naudinga žinoti, kad panašus personažas pasitaikydavo XVI ir

XVII amžių vokiečių festivalių vaidinimuose³⁷.

Gali praversti toliau sekti M. Blocho pavyzdžiu ir išskirti du skirtingus lyginamojo metodo tipus.

Pirmasis yra gretimas lyginimas. Vaikų baladė Nr. 4 „Ledi Izabelė ir elfas riteris“ (angl. *Lady Isabel and the Elf-Knight*) yra trumpa ir mįslinga. Aplink Šiaurės jūrą, pavyzdžiui, Nyderlanduose, kur ši baladė vadinama *Heer Halewijn*, surinktos kūrinio versijos išsamesnės ir jų yra daugiau, taigi jos gelbsti interpretuojant angliškąją versiją. Apeigomis besidominčiam istorikui lyginamasis metodas praverčia dar labiau nei baladžių istorikui. Būtų sunku tiek atkurti, tiek interpretuoti XVI amžiaus Romos karnavalus, atsisakius palyginimų su Florencija ar Venecija. Lyginamasis metodas yra tuo naudingesnis, kuo fragmentiškesni yra išlikę liudijimai apie atitinkamą regioną. Šiuo metodu reikia naudotis atsargiai: negalima sau leisti nekreipti dėmesio į regioninius skirtumus, kaip negalima atmesti pokyčių laikui bėgant; tačiau, pasitelktas kaip sąmoningai aplinkinis, jis turi specifinių pranašumų³⁸.

Daugiau prieštaravimų keliantis yra antras šio metodo tipas, leidžiantis lyginti dvi bendruomenes, kurios gana nutolusios viena nuo kitos erdvės ar laiko atžvilgiais. Ar istorikas, besidomintis ankstyvuoju moderniosios Europos laikotarpiu, gali ko nors pasimokyti iš socialinių antropologų, kurie analizavo Trobriando salų gyventojus ar nuerus, šiuolaikinę Siciliją ar Graikiją? Tai, kad jis negali paprasčiausiai

³⁶ R. Chambers (1933): Brody. Apie kitus pavyzdžius, kaip sudurti galą su galu, skaityti N. Z. Davis (1975), p. 104f. (apie *charivari* Prancūzijoje) ir Soriano miestą, p. 148f.

³⁷ R. M. Dawkins, „The Modern Carnival in Thrace“, in: *Journal of Hellenic Studies*, 6 (1906); for German plays, Keller.

³⁸ M. Bloch, «Pour une Histoire Comparée des Sociétés Européennes», trans. in his *Land and Work in Medieval Europe*, London, 1967; Nygard.

perimti jų išvadų, yra savaimė suprantama. Tačiau antropologai tiesiogiai patyrė tai, ką istorikams taip sunku įsivaizduoti – gyvenimo kokybę priešindustrinėje visuomenėje, ir jie grįžta mums viską apie tai papasakoti mūsų pačių kalba. Dažnai antropologai drąsiau vartoja sąvokas ir aiškiau apibūdina savo metodus nei jų kolegų istorikai, o tai daro jų pavyzdį sektingu kalbant apie tokią sritį kaip populiariosios kultūros istorija, kuria istorikai domisi nepakankamai ilgai, kad būtų pasiekę kokį nors konsensuą dėl metodų.

Akivaizdų to, ką populiariais įsitikinimais besidomintis istorikas gali išmokti iš kitame žemyne dirbančių antropologų, pavyzdį pateikia neseniai atlikti raganavimo tyrimai. Raganavimą Afrikoje nagrinėję studentai konsultavosi su raganomis gydytojais ir netgi tapo jų mokiniais, kad galėtų raganavimą suprasti iš vidaus. Istorikai negali mėgdžioti šių metodų, bet antropologų pavyzdys leido jiems atsikratyti dokumentinės medžiagos daryto spaudimo raganas vertinti iš jas teisiančiųjų pozicijos³⁹.

Istorikams, besidomintiems valstiečių požiūriais ir vertybėmis, apie kuriuos palikta mažai rašytų liudijimų, viešų apeigų analizė yra, be abejo, svarbi, o šioje srityje antropologai taip pat jau yra daug nuveikę. Studentas, besigilinantį į Europos karnavalus, gali pasimokyti, kaip bus teigiama kitame skyriuje, iš nesenų „at(si)vertimo apeigų“ Indijoje ir Afrikoje tyrimų. Vėlgi nebūčiau drįsęs teigti, kad vieną dieną istorikai nagrinės Europos valstiečių namus kaip ženklų sistemą, jeigu antropologas Pierre'as Bourdieu nebūtų atlikęs šiandie-

ninio Alžyro berberų namų tokio pobūdžio analizės ir aprašęs kontrastą tarp vyrų erdvės ir moterų erdvės, tarp „šviesos pripildytos, tauriosios, aukštesniosios namo dalies“, kur vieta ugniai, ir „tamsiosios ir naktinės, žemesniosios namo dalies, drėgniems, neapdirbtiems ir primitiviems objektams skirtos vietos“⁴⁰.

Etnologiniais istorikais virtę antropologai taip pat yra pasiūlę du išskirtinius pavyzdžius apie atsargų ir sąmoningą regresinio metodo taikymą. Siekdamas įvertinti Ispanijos įtaką Lotynų Amerikos kultūrai, George'as Fosteris pabandė atkurti XVI amžiaus Ispanijos valstiečių kultūrą, ir tai darydamas jis savo analizę pradėjo nuo XX amžiaus, pats atlikdamas lauko tyrimus Ispanijoje ir pasitelkdamas folkloro specialistų tyrimus. George'as Balandieris parašė XVI ir XVII amžių Kongo karalystės istoriją. Dokumentiniai šio laikotarpio šaltiniai yra baltaodžių pareigūnų ir misionierių darbai, taigi nenuostabu, kad jie perteikia jų požiūrį. Siekdamas papildyti šiuos šaltinius, G. Balandieris pasitelkė žodines tradicijas, surinktas XIX ir XX amžiais. Nors vargu ar žodinės tradicijos gali pasiūlyti patikimą įvykių pasakojimą, jos yra neįkainojamas liudijimas apie žmonių reakcijas į įvykius, nes atskleidžia „nukariautųjų matymą“. Analogija tarp G. Balandierio sunkumų ir tų, kuriuos patiria istorikas, besidomintis populiariąja europietiška kultūra, turėtų būti pakankamai akivaizdi⁴¹.

⁴⁰ Apie at(si)vertimo apeigas skaityti M. Gluckman, *Customs and Conflict in Africa*, Oxford, 1956, and M. Marriott (Ch. 2, note 67); apie berberų namus – Bourdieu (note 28 above).

⁴¹ Foster (1960): G. Balandier, *Daily Life in the Kingdom of the Kongo*, Eng. trans., London, 1968. Cf. N. Wachtel, *La Vision des Vaincus*, Paris, 1971, on Peru. Dabar prieinama angliškai (*The Vision of the Vanquished*, Hassocks, 1977).

³⁹ E. E. Evans-Pritchard, *Witchcraft Oracles and Magic among the Azande*, Oxford, 1937, an inspiration to Thomas (1971); M. Marwick, *Sorcery in its Social Setting*, Manchester, 1965.

Taikant lyginamąjį metodą, kaip ir regresinį metodą, reikia spekuliuoti. Jeigu jis atrodo pernelyg spekuliatyvus, skaitytojui reikėtų atsiminti, kad negalima naudotis vien tik šiuo metodu, tačiau jį reikia derinti su visais kitais metodais, ypač siekiant suteikti prasmę išlikusiems fragmentiškiems liudijimams, o ne naudoti jį kaip šių pakaitalą. Johannas Gottfriedas Herderis yra pavadinęs liaudies dainas „žmonių archyvu“ (vok. *Das Archiv des Volkes*). Tinkamai skaityti tokio archyvo neįmanoma be

aptariamo pobūdžio metodikos. Kadangi ankstyvosios moderniosios Europos populiarioji kultūra yra taip sunkiai suprantama, ją reikia nagrinėti aplinkiniu būdu, atkurti netiesioginėmis priemonėmis ir interpretuoti remiantis analogijomis. Sunkumai turėtų būti aiškiai pavaizduoti kitame skyriuje, kuriame bus domimasi dainininkais ir pasakotojais, aktorais, rašytojais ir dailininkais, perdavusiais populiariąją kultūrą iki mūsų dienų. Kai kurie iš jų buvo žinomi dar būdami gyvi, tačiau dabar jie visi yra pamiršti.